

Od „Arki” do „Arcanów” czyli prasa krakowskich konserwatystów

WŁADYSŁAW KOLASA

Kraków był historyczną kolebką polskiego konserwatyizmu, dlatego też jego odrodzenie (już od połowy lat siedemdziesiątych) znalazło tutaj podatny grunt¹. Szczególną zasługę w tym względzie należy przypisać środowisku skupionym wokół podziemnej „Arki” – pisma którego publicystyka przyczyniła się w sposób istotny do jego popularyzacji. „Arkę” założyła w lipcu 1983 grupa byłych działaczy SKS, m.in.: Jan Polkowski (red. nacz.), Ryszard Terlecki, Lesław Maleszka, Tadeusz Sonik, Bronisław Maj, Maria de Hernandez Paluch, Tadeusz Nyczek; niebawem dołączyli Ryszard Legutko (pseud. Marek Leski) i Łukasz Plesnar (pseud. Michał Spis). W początkowym okresie należała do wspólnego szeregu pism popierających taktykę „Solidarności”, lecz już wkrótce „[...] na przełomie 1984/85 zaczął coraz wyraźniej kształtować się profil ideowy „Arki”, która zaczęła nawiązywać do tradycji myśli konserwatywnej”². Poważna, intelektualna publicystyka i wysoki poziom dyskusji szybko zjednały „Arce” miano jednego z najważniejszych pism opozycyjnych, lokując krakowski periodyk w szeregu wśród najważniejszych czasopism społeczno-kulturalnych, na równi z „Krytyką”, „Zapismem”, „Kulturą Niezależną”, „Pulsem”³ czy paryską „Kulturą”. Do dalszej krystalizacji programu pisma doszło po powołaniu w 1987 roku Klubu Politycznego „Arki”, zewnętrzną zaś osłonę zapewniła powołana za granicą rada patronacka, w której – dzięki pośrednictwu Leszka Kołakowskiego znaleźli się znani zachodni intelektualiści o przekonaniach antykomunistycznych (m.in. Alain Besançon i François Bondy). W „Arce” publikowano teksty bardzo zróżnicowane, bez wątplenia jednak o charakterze pisma decydowały analizy i eseje polityczne oraz refleksje historyczne autorów krakowskich (R. Legutko, Ł. Plesnar), uzupełniane wyborami z przekładów myślicieli zachodnich (Friedricha A. von Hayeka czy Rogera Scrutona). Nie zapomniano o sprawach kultury: publikowano szczególnie często i chętnie poetów pokolenia ’68 (Stanisław Barańczak, Julian Kornhauser, Bronisław Maj, Leszek Szaruga i Adam Zagajewski)⁴ oraz teksty krytycznoliterackie do-

¹ Szerzej: K. Wandowicz, *Współczesny konserwatyizm polityczny w Polsce 1989–1998*, Wrocław 2000.

² W. Frazik, *Niezależny ruch wydawniczy w Krakowie po 13 grudnia 1981 roku*, [w:] *Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie*, Kraków 1993, s. 34.

³ Por. D. Patkaniowska, *Najważniejsze teksty i dyskusje w czasopismach literackich i społeczno-kulturalnych drugiego obiegu (1976–1990)*, [w:] *Sporne sprawy polskiej literatury współczesnej*, pod red. A. Brodzkiej i L. Burskiej, Warszawa 1998, s. 183–205.

⁴ J. Jacki, *Arka. Eseistyka – literatura – krytyka*, [w:] *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2000, s. 10.

tyczące powojennych zjawisk kulturalnych w kraju i na emigracji. Najlepszych pisarzy nagradzano przyznawaną corocznie od roku 1984 nagrodą „Arki”. Otrzymali je m.in.: Jarosław Marek Rymkiewicz, Gustaw Herling-Grudziński, Adam Michnik, Stefan Kisielewski, Adam Zagajewski i Stanisław Barańczak⁵.

Wraz z początkiem 1988 roku publicyści pisma coraz śmielej zabierali głos (teksty podpisywali prawdziwymi nazwiskami). I już na początku 1989 tuż po pierwszych ustaleniach „okrągłego stołu” postanowiono rozszerzyć wąską formułę publicystyczną, powołując lżejszy gatunkowo dwutygodnik „Świat” – magazyn o charakterze politycznym i społeczno-kulturalnym⁶. W zespole, którym kierował Marek Halberda, pisywał niemal cały zespół „Arki”, uzupełniony o młodych opozycjonistów i dziennikarzy (m.in. Jan M. Rokita, Wojciech Czuchnowski, Dawid Warszawski czy Piotr Legutko). Formuła dwutygodnika rzeczywiście odpowiadała tytułowi: w niemal równym procencie pisano o wydarzeniach światowych, problemach Polski i o kulturze (po ok. 30%). Były to głównie noty informacyjne, komentarze i niewielkie formy publicystyczne; zasługiwał na uwagę szczególnie bogaty serwis o międzynarodowych organizacjach działających na rzecz demokracji oraz publikowany cyklicznie słownik pisarzy niezależnych (znaleźli się np.: Vaclav Havel i Władysław Szalamow). Mimo bogactwa publikowanych informacji „Świat” nie stał się pismem o szerszym zasięgu. Był – w odróżnieniu od gazet „Solidarności” – nazbyt światowy i intelektualny, dodatkowo cieniem kładł się wyjątkowo kiepski druk i utrudniający lekturę mały rozmiar czcionki. Pod względem technicznym pismo w zasadzie nie różniło się od „bibuły”. Dopiero dwa ostatnie numery wydrukowano starannie na dobrym papierze. W grudniu redakcja poinformowała, że wydawanie pisma w dotychczasowym kształcie „[...] straciło społeczne uzasadnienie”, dotychczasowy zaś zespół redakcyjny podjął starania o uruchomienie własnego dziennika⁷. Był to rzeczywiście okres gorących przygotowań do wydawania „Czasu Krakowskiego”, którego start nastąpił w marcu 1990 roku. Dziennik stał się więc w pewnej mierze spadkobiercą i ideowym przedłużeniem „Arki” i „Świata”. Warto dodać, że prócz dwutygodnika „Świat” środowisko „Arki” wydało jeszcze jedno czasopismo o tym samym tytule. W drugiej połowie 1989 roku wydrukowano wspólnie z kilkoma amerykańskimi instytucjami jeden numer kwartalnika społeczno-politycznego „Świat”, pisma poświęconego polityce międzynarodowej, którego kolumny wypełniła niemal w całości tematyka żydowska⁸.

Wciąż ukazywała się też stara „Arka”, choć wobec zaangażowania Polkowskiego w organizowanie „Czasu”, jej dalszy los stanął pod znakiem zapytania. Aby ratować intelektualny dorobek pisma, do redakcji wprowadzono nowy zespół, a kierownictwo dwumiesięcznika objął Ryszard Legutko. Wydany w 1990 roku 29 numer

⁵ Szerzej o dziejach pisma do 1990 roku: R. Terlecki, *Moja historia „Arki”*, „Arka” 1990, nr 29, s. 4–8.

⁶ Rec.: *Świat – magazyn społeczny polityczny i kulturalny*, „Universitas” 1990, nr 4/5, s. 37.

⁷ Por. *Koniec Świata*, „Świat” 1989, nr 15 (12 XII), s. 1.

⁸ „Świat: polityka międzynarodowa – komentarze”. *Kwartalnik społeczno-polityczny* 1989, nr 1.

„Arki” zainauguował jej oficjalny, „naziemny” żywot⁹. Najbliższe dwa lata nie były dla dwumiesięcznika przełomowe, wciąż kontynuowano model tradycyjnego forum intelektualistów, bardzo odległego od politycznych aktualności¹⁰. Praca ta nie przynosiła jednak satysfakcji redaktorowi Legutce i już jesienią 1991 roku oddał kierowanie „Arką” w ręce młodego historyka Andrzeja Nowaka. Zmiana ta odcisnęła się na dwumiesięczniku najmocniej. Nowak postanowił zmienić formułę pisma, pozyskał też bardzo aktywnych później publicystów: Andrzeja Waśko, Jana Prokopa, Wiesława P. Szymańskiego i Macieja Urbankowskiego (literatura) oraz Ewę Morawiec (kultura). Na łamach pisma zagościły teksty kontrowersyjne i zaangażowane, publikowano wywiady z pravicowymi politykami, atakowano lewicę i liberałów oraz realizowano „odkłamywanie” historii. „Arka” zaczęła się radykalizować¹¹. Szerokim echem odbiły się szkice Szymańskiego krytykujące konformizm pisarzy wobec władz PRL (Maria Dąbrowska, Tadeusz Nowak, Julian Przyboś)¹² oraz publikacje dotyczące polskiego życia kulturalnego w okresie stalinizmu i w czasie stanu wojennego (Morawiec, Prokop i in.). Równie ostre akcenty krytyki pod adresem tendencji liberalnych w polityce i kulturze zawierał głośny cykl Cezarego Michalskiego *Powrót „Człowieka Bez Właściwości”*¹³. Najmocniej raziły przeciwników publikacje o bezpośredniej wymowie politycznej. Szczególnie głośne okazało się poparcie idei lustracji po upadku rządu Jana Olszewskiego. W numerze 39/40 opublikowano oświadczenie prolustracyjne, na które L. Kotakowski i N. Podhorec zareagowali żądaniem usunięcia ich ze składu rady patronackiej. Nie zważając na to, „Arka” wydrukowała w następnym numerze listę ponad 400 podpisów osób wspierających oświadczenie¹⁴ i dopełniła publikacją pravicowego manifestu *O ład moralny w Rzeczypospolitej*, sygnowanego przez kilkudziesięciu działaczy i parlamentarzystów¹⁵. Na łamach „Arki” wzmożła się krytyka lewicy postsolidarnościowej. W konflikcie tym wrogiem numer jeden stało się środowisko „Tygodnika Powszechnego” – co w kolejnych latach znalazło wyraz w serii krytycznych publikacji. W odwecie „Tygodnik Powszechny” zbojkotował jubileuszową sesję z okazji 10-lecia „Arki”¹⁶ i ignorował wszystkie jej publikacje. Nastroje nieco opadły dopiero po jesiennej klęsce prawicy w wyborach parlamentarnych.

⁹ M. Krzyszkowski, „Arka” *plynie dalej*, „Znak” 1990, nr 9, s. 118–119; R. Legutko, *Gigantyczne zadanie*, „Tygodnik Solidarność” 1990, nr 23, s. 15; „Arka” nr 29 w *sprzedaży*, „Czas Krakowski” 1990, nr 98, s. 6.

¹⁰ „Arka” – *też w Krakowie*, „Polityka” 1992, nr 6, s. 8.

¹¹ R. Graczyk, *Arka prawicy*, „Gazeta Wyborcza” 1994, nr 285, s. 12–13.

¹² Opublikowane w latach 1992–1993 (nr 42, 43, 37/38), rec.: G. Borkowska, „Arka”: *bled w konstrukcji*, „Res Publica Nowa” 1993; szerzej: J. Zychowicz, *Komandosi z pravicowej arki*, „Wiadomości Kulturalne” 1995, nr 5 (29 I), s. 9; polem.: K. Korab, *Brutalność antykultury*, „Tygodnik Solidarność” 1995, nr 9, s. 11.

¹³ „Arka” 1993, nr 48 i 49 i n.

¹⁴ *Wokół oświadczenia „Arki”*, „Arka” 1992, nr 41, s. 159–165.

¹⁵ *O ład moralny w Rzeczypospolitej*, „Arka” 1993, nr 43, s. 177–179.

¹⁶ *Od redakcji*, „Arka” 1993, nr 46, s. 3–4; J. Polkowski, *Nie ulegamy modom*, „Czas Krakowski” 1993, nr 133, s. 2.

W 1994 roku dwumiesięcznik zorganizował sesję z okazji 15-lecia pierwszej papieskiej pielgrzymki, a jej pokłosie wraz z apelem w obronie życia poczętego zamierzano opublikować w specjalnym numerze „Arki”. Niestety, szef wydawnictwa „Arka-Press” Jan Polkowski zwlekał z przekazaniem pieniędzy na kolejny numer. Przyczyną była fatalna kondycja finansowa wydawcy, z drugiej jednak strony był to – jak wolno domniemywać – gest niechęci założyciela „Arki” wobec nazbyt samodzielnej i zaangażowanej politycznie redakcji. Mimo to Nowak wydał kolejny numer własnym sumptem z pominięciem dotychczasowego wydawcy¹⁷. To dopełniło konfliktu: Polkowski złożył sprawę w sądzie o przywłaszczenie tytułu, zdymisjonował Nowaka, a na stanowisko redaktora naczelnego powołał Andrzeja Chwałbę. Nowy szef, wraz z zespołem, gdzie znaleźli się m.in.: Łukasz Plesnar, Henryk Sułek, Ryszard Terlecki, Andrzej Urbański i Anna Zechenter, zapowiedział „powrót do źródeł”¹⁸, czyli wznowienia intelektualnej „Arki” w formule sprzed 1991 roku. Niestety, nowa „Arka” nie zdobyła uznania czytelników i znikła z rynku po wydaniu 7 numerów, z czego ostatni ukazał się w Warszawie pod redakcją Andrzeja Urbańskiego. Sprawa sądowa pomiędzy Polkowskim a Nowakiem (mimo kilku prób mediacji) nie znalazła rozstrzygnięcia i została ostatecznie umorzona¹⁹.

Andrzej Nowak wraz z solidarnym zespołem podjął się natomiast wydawania konkurencyjnego tytułu o nazwie „Arcana”, które przyjęło niemal niezmienną formę dotychczasowej „Arki”. Co więcej, pozostał niemal cały zespół i wierne grono czytelników, przez co odbudowa pozycji pisma nie była zbyt trudna. Ułatwiał ją fakt, że już wcześniej powołano przy „Arce” wydawnictwo książkowe²⁰, które przejęło teraz obowiązki edytora. Jeszcze w grudniu 1994 redakcja przeniosła się do lokalu przy ul. Dunajewskiego a w styczniu wydano pierwszy numer²¹. O sile poparcia dla nowego czasopisma świadczyła honorowa lista fundatorów, gdzie figurowały nazwiska ponad 50 profesorów związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim i Warszawskim oraz z instytutami PAN. Wśród współpracowników figurowali znani publicyści i pracownicy nauki: Jacek Bartyzel, Antoni Dudek, Leszek Dziegiel, Krzysztof Kąko-

¹⁷ Według relacji A. Nowaka zamierzał rozliczyć się z „Arką-Press” po sprzedaniu numeru – Ankieta dot. „Arki” i „Arcanów”; Rozmowa z Andrzejem Nowakiem, Kraków, 20 czerwca 2000 (notatki w posiadaniu autora). Wydany numer oznaczony jako nr 52 (1994, nr 4) zawierał zapis sesji: „Krytyczny moment w dziejach polskich sumień. Nauczanie Jana Pawła II. Polska po 1989 roku”.

¹⁸ A. Chwałba, Ł. Plesnar, *Powrót do źródeł*, „Czas Krakowski” 1995, nr 23 (27 I), s. 8; artykuł wstępny: *Drodzy czytelnicy*, „Arka” 1994, nr 53/54, s. 206.

¹⁹ Ankieta dot. „Arki” i „Arcanów”; Rozmowa z Andrzejem Nowakiem, Kraków, 20 czerwca 2000 (notatki w posiadaniu autora).

²⁰ Niezależnie od „Arka-Press” wydawnictwo „Arcana” założono jeszcze w 1994 roku. Pierwszą wydaną książką były szkice J. M. Rymkiewicza poświęcone Mickiewiczowi (J. M. Rymkiewicz, *Kilka szczegółów*, Kraków 1994).

²¹ *Dwumiesięcznik „Arcana”, „Dzieje Najnowsze”* 1997, nr 3, s. 253–254; M. D. Zdort, „Arcana” konserwatyizmu, „Rzeczpospolita” 1995, nr 14 (17 I), s. 5; BAR, „Sycyna” i „Arcana”. *Dwa nowe pisma*, „Gazeta Krakowska” 1995, nr 8 (10 I), s. 4.

lewski, Krzysztof Koehler, Ryszard Legutko, Cezary Michalski, Stanisław Murzański, Jerzy Narbutt, Jarosław M. Rymkiewicz, Jadwiga Staniszkis, Jacek Trznadel.

Tematyka „Arcanów” 1996–1998

Dział	Liczba wypowiedzi [n]	Udział procentowy
Literatura	81	31,15
Historia	68	26,15
Polityka i gospodarka	54	20,77
Kultura	24	9,23
Religia	11	4,23
Inne	22	8,46
Razem	260	100,00

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych „Bibliografii Zawartości Czasopism”. Próba 12 losowo dobranych numerów z lat 1996–1998.

„Arcana” kontynuowały rozpoczęte jeszcze w „Arce” cykle i tematy, zwracając jednak wyraźniej uwagę na polityczną aktualność treści. Już wkrótce opublikowano głośne panele podważające legendę „Tygodnika Powszechnego” i „Gazety Wyborczej” (Murzański, Narbutt); kontynuowano historyczne pytania o PRL w okresie stalinizmu (Prokop, Dzięgiel) i obciążenia lat dziewięćdziesiątych (Nowak, Dudek) oraz rewidowano współczesne sądy o literaturze (Urbanowski, Prokop, Szymański). Rządziej rozprawiano o odleglejszych dziejach, sytuacji na świecie (Nowak), kulturze (Morawiec), historii myśli politycznej, dziejach literatury (Szymański), mniej publikowano też poezji (L. Elektorowicz, L. Długosz, J. M. Rymkiewicz, J. Brodski). Nie można jednak twierdzić, by pismo zamykało się w kręgu towarzyskim: w latach 1989–1994 gościło na jej łamach ponad 500 autorów, po transformacji zaś w „Arcana” (1995–1998) – 278²². Pisma nie ograniczały sympatie polityczne. Niezależnie od deklarowanego konserwatyizmu w sferze wartości na łamach „Arcanów” zabierali głos przedstawiciele różnych odłamów polskiej prawicy (część z nich radykalnych), których łączyła wspólna niechęć do postsolidarnościowej lewicy (Unii Wolności) i postkomunistów²³.

Władysław KOLASA – pracownik naukowy Akademii Pedagogicznej w Krakowie.

²² Obliczenia własne na podstawie: W. Bukowski, *Bibliografia zawartości „Arki”. Nr 26–50 (za lata 1989–1994)* „Arka” 1994, nr 4, s. 172–194 oraz (za lata 1995–1998) „Bibliografii Zawartości Czasopism”.

²³ Zob. artykuły wstępne i komentarze polityczne: *Szanowni Państwo*, „Arcana” 1995, nr 1, s. 3–4 (założenia programowe); B. Fedyszak-Radziejowska, *Siewcy kompleksów*, „Arcana” 1995, nr 4, s. 3–9 (krytyka lewicy postsolidarnościowej); A. Waśko, *Wszystko jest inaczej*, „Arcana” 1995, nr 5, s. 3–12 (interpretacja polskiej scenie politycznej w połowie lat dziewięćdziesiątych i krytyka elit); B. Fedyszak-Radziejowska, *Zrozumieć, co się z nami dzieje*, „Arcana” 1996, nr 1, s. 3–13 (krytyka lewicy postkomunistycznej).

Bibliography

- K. Wandowicz: Współczesny konserwatyzm polityczny w Polsce 1989–1998. Wrocław 2000.
- W. Frazik.: Niezależny ruch wydawniczy w Krakowie po 13 grudnia 1981 roku. W: Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie. Kraków 1993, s. 34.
- D. Patkaniowska: Najważniejsze teksty i dyskusje w czasopismach literackich i społeczno-kulturalnych drugiego obiegu (1976–1990). W: Sporne sprawy polskiej literatury współczesnej. Pod red. Aliny Brodzkiej i Lidii Burskiej. Warszawa 1998, s. 183–205.
- J. Jacki: Arka. Eseistyka – literatura – krytyka. W: Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa 2000, s. 10.
- R. Terlecki: Moja historia „Arki”. „Arka”. Nr 29 (1990), s. 4–8.